

МАЛАЯ РАДЗІМА Ў КАНТЭКСЦЕ ТВОРЧАСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА

В. В. Шур

прафесар, доктар філалагічных навук
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: kovsharolga@tut.by

В статье на примере литературных онимов из произведений Ивана Шамякина прослеживается мастерство писателя в изображении реалий его малой родины; анализируется определяющая роль поэтичности в раскрытии идейно-художественного замысла произведений. Приводятся подробные рассуждения о значении использования фактографической основы, реальных биографических фактов, образов-прототипов и прочих национально-региональных материалов в художественных произведениях Ивана Шамякина и других авторов. Рассматривается автобиографизм как отличительная черта индивидуально-авторского стиля многих белорусских писателей.

Ключевые слова: биографизм, малая родина, оним, прототип, стиль.

HOMELAND IN THE CONTEXT OF IVAN SHAMYAKIN'S WORK

V. V. Shur

Professor, Doctor of Philology
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: kovsharolga@tut.by

Using the example of literary onyms from the works of Ivan Shamyakin, the article traces the writer's skill in depicting the realities of his small homeland; the defining role of poetry in the disclosure of the ideological and artistic design of works is analyzed. Detailed considerations are given on the importance of using the factual basis, real biographical facts, prototype images and other national-regional materials in the works of art by Ivan Shamyakin and other authors. Autobiography is considered as a distinctive feature of the individual author's style of many Belarusian writers.

Key words: biography, onym, homeland, prototype, style.

Уводзіны. Самыя значныя творы амаль усёй беларускай літаратуры прысвечаны Радзіме, яе ўслаўленню, любові і папане да роднай зямлі, узбагачэнню яе матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, павазе і шанаванню сваіх блізкіх, а іх сюжэты напоўнены патрыятычнай тэматыкай – родны кут, радня, землякі, мясціны і падзеі малой і вялікай радзімы ў цэнтры ўвагі не толькі класікаў нашай літаратуры.

У творах сапраўдных мастакоў можна лёгка пазнаць прыкметы іх малой радзімы. Д. Бугаёў на прыкладах з твораў вядомых беларускіх пісьменнікаў пераканальна паказаў, як родны кут мастака слова, яго назвы, пейзажы, вобразы становяцца залатым запасам, які падтрымлівае эмацыйную сілу ўсёй іх творчасці. У прыватнасці, ён адзначаў, што такія незабыўнымі ўражаннямі на ўсё жыццё для Янкі Купалы былі *Прудзішча, Селішча, Аконы*, для М. Гарэцкага – *Малая Багацькаўка* на Магілёўшчыне, а таксама куляшоўскія *Саматэвічы*, у слупка-капільскім рэгіёне чорнаўскія *Боркі і Цімкавічы*, мележаўскае Палессе з *Глінішчамі і Каранёўкай* пад пяром мастака стала *Куранямі*, чыгрынаўскі *Вялікі Бор* у яго раманах атрымаў назву *Верамейкі* і г. д.

Мэта і задачы. Задачы артыкула падпарадкаваны асноўнай мэце – даследаванню літаратурных онімаў у творчасці Івана Шамякіна, ролі выкарыстання рэалій малой радзімы, біяграфічных фактаў, прататыпаў у анамастыконе і ўсёй ідэйна-мастацкай тканіне твораў пісьменніка.

Метады і матэрыял даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з'яўляюцца апісальны, супастаўляльны метады з выкарыстаннем прыёмаў навуковай інтэрпрэтацыі і абагульнення; асноўны матэрыял даследавання – анамастыкон мастацкіх тэкстаў І. Шамякіна, іх тэкстаўтваральныя і мастацка-эстэтычныя функцыі.

Вынікі і іх абмеркаванне. У кнізе “Пяцьдзясят чатыры дарогі” Іван Шамякін пісаў: “Без біяграфіі няма пісьменніка, – сказаў нехта з маіх калег. Гэта правільна. Але, відаць, правільна і тое, што наступае

час, калі біяграфія пісьменніка – гэта яго творы. Дрэнна ці добра, але я пісаў усе гэтыя гады” [4, с. 537]. Біяграфізм – выразная адметнасць яго ўласнай шматграннай творчасці, пра што сведчаць сюжэты яго асноўных мастацкіх твораў, успаміны, напісаныя пісьменнікам у апошнія гады жыцця.

Свайёй малой радзімай пісьменнік Іван Шамякін называў мястэчка *Церуха* Гомельскага раёна. Яе апісанне, яе жыхары-прататыпы прысутнічаюць у многіх яго творах. Прыгажосць вакол і *Церухі* на ўсё жыццё ўвайшла ў сэрца будучага класіка. У 1951 годзе, як успамінаў пісьменнік, ён на грошы Сталінскай прэміі за раман “Глыбокая плынь” будзе ў *Церусе* звычайную вясковую хату, куды пастаянна прыязджае з сям’ёю на лета. У *Церусе* напісаны раманы “У добры час”, “Крыніцы”, “Трывожнае ічасце”, “Сэрца на далоні”, аповесць “Ах, Міхаліна, Міхаліна...” Вось, што адзначала пра гэта дачка пісьменніка Таццяна Іванаўна: “Іван Шамякін найбольш любіў раман-пенталогію «Трывожнае ічасце». Не толькі таму, што твор у вялікай ступені аўтабіяграфічны, а і таму, што пісаў яго шчаслівы чалавек. Я добра памятаю час, калі ствараўся раман, – памятаю менавіта таму, што гэта былі самыя шчаслівыя для нашай сям’і гады – яны не паўтарыліся...” Нягледзячы на адсутнасць звыклага камфорту, І. Шамякін любіў *Церуху*, як любяць родны кут, малую радзіму, як любяць месца, што дае магутны стымул для творчасці і ў той жа час дорыць сапраўдны адпачынак – не бяздумны, а таксама творчы”. Ужо ў канцы жыцця І. Шамякін гаварыў, што нідзе яму так добра не працавалася, як у *Церусе* [1, с. 60–70].

Бацьку пісьменніка, Пятра Мінавіча, лесніка, пераводзілі з месца на месца: нейкі час у пачатку 1930-х гадоў ён працаваў у лесе каля вялікай вёскі, фактычна мястэчка *Церухі*, блізкага да Гомеля. Тут сям’я пражыла адзін год, калі Іван вучыўся ў пятым класе. Тут ён сустрэў сваю будучую жонку – каранную церушанку Марыю Філатаўну Кротава, якая стала прататыпам многіх яго герайн. Завяршаючы ў верасні 1998 г. біяграфічную аповесць-споведзь “*Слаўся, Марыя! Гісторыя кахання, любові, жыцця*”, дзе ўсе персанажы рэальныя, пісьменнік пранікнёна і шчыра завяршаў: “*Няхай светлы вобраз Марыі Філатаўны навечна застанеца ў памяці не толькі блізкіх ёй людзей, але ўсіх, хто яе ведаў, а можа, і ў некаторых з тых, хто прачытае гэтую гісторыю нашага кахання, любові, жыцця. Вам, мае ўнукі, адрасую яе, маю споведзь*” [1, с. 270].

Аднак, як сведчаць энцыклапедычныя звесткі, ён нарадзіўся 30.01.1921 г. у вёсцы Карма Добрушкага раёна. Гэта, як мы мяркуем, можна растлумачыць тым, што яго бацьку, лесніка Пятра Шамякіна, часта пераводзілі з аднаго лясніцтва ў іншае, і малому Івану Шамякіну на ўсё жыццё запамніліся незабыўныя дзяцінства і маладосць, што прайшлі ў мястэчку і вакол іх *Церухі*, пра што ён неаднойчы згадваў у сваіх настальгічных успамінах.

Пра Івана Шамякіна як майстра сюжэту і пісьменніка, які вельмі творча і паспяхова ўводзіў у кантэкст твораў факты біяграфізму, сведчаць не толькі даследчыкі яго творчасці, калегі-пісьменнікі, сябры, члены яго сям’і, але асабліва разважанні самога пісьменніка ў апошнія гады жыцця, засведчаныя ў “Начных успамінах”, у кнігах “Размова з чытачом”, “Карэнні і галіны”, “Слаўся, Марыя!”, “Таццяна Маеўская ў «Глыбокай плыні» – мая жонка. Сюжэт можа ўзнікнуць з характару чалавека, які жыве, працуе побач з табой. Сюжэт «Глыбокай плыні» «трымала» Таццяна Маеўская. Пра гэта сказаў на памінальным абедзе, калі пахавалі дарагога мне чалавека, маці маіх дзяцей, Іван Навуменка... *Марыя Філатаўна* была не толькі памочнікам у творчай працы, але і прататыпам герайн многіх маіх раманаў, аповесцей. І гэта так, я зрабіў такое прызнанне ў біяграфічнай аповесці «Слаўся, Марыя!»” [6, с. 47].

Як успамінаў пісьменнік, “многія старонкі свайго жыцця ўлажыў у творах «Трывожнае ічасце», «Зеніт», «Карэнні і галіны» пра настаўнікаў і калег” (с. 193); “«Помста»? Трагедыя і душэўная вялікасць чалавека. А хіба не такімі мы былі, як мой *Раманенка?* «Глыбокая плынь»? Гераізм людзей. А хіба не было яго? Безумоўна, нота высокая. Але такі быў час, і я быў шчырым сынам свайго часу” [5, № 7, с. 193]; “Жыццё новае, мірнае я праўдзіва напісаў у «*Мосце*». Гэта самая аўтабіяграфічная рэч у «Трывожным ічасці». Ну, яшчэ «*Непаўторная вясна*»” [5, № 8, с. 165]; “Я паслаў «*Помсту*» ў «*Беларусь*». У добрыя рукі трапіла мая аповесць – Іллі Данілавічу Гурскаму. Не маючы магчымасці надрукаваць яе ў сваім танюсенькім часопісе, ён перадаў яе суседзям – у «*Польмя*». А там прозай загадваў Усевалад Краўчанка, а галоўным быў Пятрусь Броўка. Рэч ім спадабалася, і яны з ходу запусцілі яе ў нумар” [5, № 8, с. 167].

Падрабязна абагульненні і разважанні пра прататыпаў і літаратурных персанажаў з твораў Івана Шамякіна запісала яго дачка Таццяна Іванаўна Шамякіна. Так, *Марыя Філатаўна Кротава* – жонка пісьменніка – з’яўляецца прататыпам многіх вобразаў жанчын у яго творах: “якая гэта была натура, які характар, калі гэтага хапіла на дзясятка, калі не больш, яркіх, запамінальных характараў беларускіх жанчын”. “Бліжэй за ўсё да *Машы – Саша Траянава* з «Трывожнага ічасця», гэтая рэч у многіх сваіх і сюжэтных ходах, і характарах аўтабіяграфічная... А хіба *Таццяна Маеўская* з «Глыбокай плыні» не *Маіша*? І сюжэтная канва з першай часткі – жыццё сям’і Кротаваў у акупацыі. А фельчарка *Тася Батрак* з рамана «Вазьму твой боль», *Поля* з «Атлантаў і карыятыдаў»... у іх характар маёй жонкі, яе вернасць, адданасць мужу, дзецям. Ёсць вобразы, якія па сюжэце далёкія аж жыцця *Марыі Філатаўны*, але тыя з маіх калег, якія блізка ведалі яе, пазнавалі асобныя рысы. Такая *Вольга Ляновіч* з «Гандляркі і паэта». *Надзся* са «Снежных зім». *Вольга* – зусім іншы характар – імпульсіўная, у нечым нават авантурная, а часам і нахабная, што *Машы* было зусім не ўласціва. Але калі пісаў раздзелы пра яе каханне і яе свядомае ўступленне ў барацьбу з акупантамі, я, добра помню, не раз думаў: а на каго з прататыпаў, якія акружалі

мяне, «прымераць» яе ўчынкi?... *Галіна Адамаўна*, жонка доктара Яраша з рамана «Сэрца на далоні». Ніхто, нават Андрэй Макаёнак, не пазнаў у *Галіне Маішу*... [1, с. 197–199]. Не ўсе прататыпы з твораў І. Шамякіна выразна пазнавальныя. Іх пазнавальнасць выяўляецца найчасцей праз значны кантэкст, аналогіі і ўзаемаадносіны, а таксама праз нязначныя падказкі самога аўтара або сяброў пісьменніка, напрыклад, у «Глыбокай плыні» камандзір Гомельскага партызанскага злучэння Ружак (ззаду наперад – амаль Ілля Паўлавіч Кожар, Герой Савецкага Саюза, як патлумачыў сам І. Шамякін [5, с. 175].

У «Глыбокай плыні» старшыня сельскага Савета Іван Сяргеевіч Бабінаў, з якім сябраваў І. Шамякін, расказаў, як расстралялі яго сям'ю, уначы, па-бандыцку, – і ў будучага пісьменніка з'явіўся сюжэт, з'явілася задума першага рамана, а назву рамана, вядомую цяпер усім, яму прыдумаў Андрэй Макаёнак, ён напісаў Шамякіну з Журавіч [5, № 8, с. 169]. Алесь Марціновіч адзначаў: «Сам пісьменнік, калі пісаў «Глыбокую плынь», то ішоў ад тэмы. У першыя пасляваенныя гады рэспубліка наша, людзі жылі ўсё яшчэ героікай партызанскай барацьбы... «І я хоць сам і не быў у партызанах, – адзначаў І. Шамякін, – таксама жыву партызанскай тэмай. Вядома, тады мае пошукі адрозніваліся ад пошукаў сённяшніх. Ідучы ад тэмы, не маючы сюжэта, я пачаў шукаць прататыпаў. І пачуты мною эпізод пра тое, як яўрэйскага хлопчыка ўратавалі ад фашыстаў жыхары вёскі Дзятлавічы, што на Гомельшчыне, паслужыў пачаткам для работы» [3, с. 232].

У рамана «Зеніт» ваенныя падзеі адлюстраваны амаль дакументальна, як піша сам аўтар, гэта «*праўдзівая гісторыя свайго 33-га асобнага зенітна-артылерыйскага дывізіёна*». Эпізод у «Зеніце» спісаны з *Хайма Шалюбскага* – саслужыўца, пісьменніка, камандзіра гарматы, маленькага, вяртлявага, добрага камандзіра, родам з Дзятлава. «*Гэта ён граміў нямецкую кватэру, калі ўступілі ў Германію. Аднак у старога немца, які прысутнічаў у кватэры, не стрэліў, хаця яго сям'ю ў Дзятлаве фашысты знішчылі*» (с. 158). Многія вобразы рамана – копіі прататыпаў: *Калбенка* → *Калбека*, *Кузаеў* → *Кузьмін*, *Тужнікаў* → *Нужненка*. Вобраз *Глашы* з гэтага рамана, якую пакаралі за сувязь з сяржантам, пісьменнік у многім спісаў з жонкі сябра па службе ў арміі *Віктара Вольскага* – *Уладзіслава*, яршыстай, з выразным характарам. «*Я яе ведаў гадоў трыццаць і «прыцэльваўся» – куды, у які твор уставіць, у якой іпастасі... У «Зеніт» яна як бы сама напросілася*» [5, № 8, с. 148]. Літаратурныя традыцыі ў выбары такіх імёнаў прататыпаў прасочваюцца яшчэ з творчасці Ф. Багушэвіча, З. Бядулі, Я. Коласа.

Часам нават не даследчыкі, а толькі блізкія пісьменніку людзі могуць выявіць у мастацкіх тэкстах прататыпаў і літаратурных персанажаў. Так, Таццяна Шамякіна пра сюжэт і галоўных герояў рамана «Сэрца на далоні» пісала: «Я добра памятаю тэя часы, калі пісаўся раман. Рысы самога І. Шамякіна ўвасоблены ў вобразе журналіста *Шыковіча*, рысы шчырага сябра аўтара – драматурга *Андрэя Макаёнка* – у вобразе доктара *Яраша*». Неабходна тут адзначыць, што сябра І. Шамякіна, вядомы беларускі драматург, чалавек гераічнага лёсу, Андрэй Ягоравіч Макаёнак, які вылучаўся незвычайным жыццясцвярджальным характарам, адметнымі ўласнымі перакананнямі, быў таксама прататыпам іншых літаратурных персанажаў, але асабліва гэта выявілася на вобразе архітэктара *Максіма Карначка* ў раманах «*Атланты і карыятыды*». Ён, дарэчы, не аднойчы раіў Шамякіну змяніць назвы загаловаў некаторых твораў або падпраўляў іх на свой густ і мастацкую вартасць, пра што з удзячнасцю ва «Успамінах» сцвярджаў Іван Шамякін. У аповесці «Першы генерал» І. Шамякін у самым пачатку ад свайго імя вядзе дыялог з чытачом, ён смела ўводзіць у сюжэт сябе і свайго сябра Міхася, у вобразе якога ўдумлівы чытач можа пазнаць драматурга Андрэя Макаёнка.

Прататыпам гандляркі (галоўнай гераіні аповесці «*Гандлярка і паэт*» – Вольгі), як прасачыў Алег Лойка, была суседка па кватэры – жонка І. Я. Навуменкі, *Ядвіга Паўлаўна Іконнікава*. Яна была гісторыкам, дацэнтам БДУ. Вырасла на ўскраіне Мінска, непадалёк ад Чэрвеньскага рынку. *Ядвігу Паўлаўну* паважалі як умелага жартуніка за дасціпнасць, веданне народнай мовы, якія выяўляліся ў яе ўмелых павучаннях і дыялогах, бліскучых гумарыстычных прыказках. Студэнты называлі яе любоўна *Мамкай*, была яна надзвычай гаспадарлівай. «У Гандляркі з аповесці І. Шамякіна, як пераконвае А. Лойка, – усё гэта па партрэце Ядвігі Паўлаўны, з яе спісанае, ... пісьменнікам быў падгледжаны, тонка ўлоўлены яе характар. Ды і проста назіва ўдала перададзена постаць, фігура, манеры паводзін, жэсты, дасціпнасць Ядвігі Паўлаўны. Такім чынам, у адмысловым сюжэце аповесці прататыпам быў не лёс, а менавіта жывы, непаўторны характар, і яшчэ знешні воблік Гандляркі быў як амаль Ядвігі Паўлаўны» [2, с. 101–102].

Прадаўжаючы аналізаваць гендэрны аспект творчасці Івана Шамякіна, адзначым наступнае, чым ён адрозніваўся ад іншых тагачасных пісьменнікаў не толькі ў сям'і, у зносінах з сябрамі, але і ў творчасці, пра што пісалі блізкія да яго людзі. У паказе вобраза жанчыны, як піша А. Лойка, у І. Шамякіна? Пытанне, на якое адказвае паэт Алег Лойка, які сябраваў з калегам і добра ведаў творчасць І. Шамякіна: «*Ён амаль усе свае вобразы жанчын любіў..., будучы адналюбом. Марыя Філатаўна была першым каханнем пісьменніка, здрады ён не ведаў і нават разлучніцу ў раманах «Атланты і карыятыды» не вельмі асуджае*» [2, с. 102]. Інакш гэты аспект жыцця пісьменніка, напрыклад, знайшоў мастацкае адлюстраванне ў творчасці яго земляка і сябра, пра што адзначаў: «*І наадварот – інііае пануючае стаўленне да жанчыны было ў Івана Навуменкі. Яно было прадвызначана перажытай здрадай першай жонкі. Ён гадоў быў увесь жаночы род асуджаць: праўда, не ў апавяданнях «Сямнаццацітай вясной», поўнай рамантызацыі раўеснікаў, але пакрыўджанага жанчынай чалавека асабліва відаць выразна ў трылогіі «Сасна пры дарозе», «Вецер у соснах», «Сорак трэці»*».

Аповесць “Ах, Міхаліна, Міхаліна...”, як сведчаць даследчыкі творчасці І. Шамякіна, таксама заснавана на рэальных падзеях: “на шчырай споведзі маладой настаўніцы пісьменніку” (І. Шамякіну. – В. Ш.), які як мастацкі прыём (споведзь) выкарыстоўваў у гэтым творы, зрабіўшы эпизоды сустрэч з гераіняй своеасаблівым сюжэтным абрамленнем твора, у цэнтры якога – сама Міхаліна. Звяртаюць увагу ў гэтым творы імёны персанажаў, якія прадумана падабраў пісьменнік. Тацяна Шамякіна адзначала, што ў аўтара паслядоўна “імя – таксама вобраз, уключана ў агульную вобразную сістэму твора, яно найперш знак і сімвал любой асобы: *Міхаліна* – бяспрэчна, неардынарная асоба, а таксама і завуч іхняй вясковай школы Аляксандр Дзямідавіч. Міхаліну прыдумаў сам аўтар; сяброўкі называлі яе *Лінаю*, каханы чалавек – мужчынскім імем *Міхаська*, а вучні клікалі *Міхалінай Казіміраўнай*. А імя яе бацькі *Казімір* – складанае і, як лічыцца, асацыіруецца з нечым вызначальным (“мір”), незласлівым і выключна цвёрда мужчынскім. І ў той жа час *Міхаліна* гучыць надзвычай пяшчотна і ласкава, менавіта па-жаночы” [1, с. 102].

Заклучэнне. Такім чынам, аўтабіяграфізм – выразная адзнака стылю многіх беларускіх пісьменнікаў. Гэтая адметнасць іх творчай манеры праяўляецца найперш у анамалогіях, у апісаннях родных мясцін і падзей, што адбываліся ў часы, якія засведчаны і запалі ў памяці пісьменнікаў. Канцэпт “маладая радзіма” ў творах, мемуарах Івана Шамякіна рэалізуецца паслядоўным насычэннем тэксту і ўмелым тлумачэннем уласных імёнаў сям’і аўтара і блізкіх яму людзей, землякоў, шырокім апісаннем навакольнай флары і фаўны ў межах родных мясцін, падзей, часам аздобленых мясцовымі паданнямі, гістарычнымі сведчаннямі, што ў творчых апісаннях сталі вызначальнымі фрагментамі або дамінантнымі часткамі сюжэту.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Іван Шамякін: вядомы і невядомы: успаміны, эсэ, аповесць / Уклад. Т. Шамякіна. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 272 с.
2. Лойка, А. Займальная літаратура : эсэ / А. Лойка. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2009. – 176 с.
3. Марціновіч, А. “З цэлым народам гутарку весці...” / А. Марціновіч // *Польмя*. – 2001. – № 1. – С. 230–243.
4. Пяцьдзясят чатыры дарогі: аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў / склад. Я. Казека. – Мінск : Дзярж. выд. БССР, 1963. – 551 с.
5. Шамякін, І. Дзе сцэжкі тыя / І. Шамякін // *Польмя*. – 1993. – № 7, № 8.
6. Шамякін, І. Начныя ўспаміны / І. Шамякін // *Польмя*. – 2003. – № 9. – С. 10–50.

References

1. Shamjakina, T. (2011). *Ivan Shamjakin: vjadomy i nevjadomy: uspaminy, jesje, apovesc'* [Ivan Shamyakin: known and unknown: memoirs, essays, short stories]. Minsk : Literature and Art. (In Blr).
2. Lojka, A. (2009). *Zajmal'naja litaratura: Jesje* [Fascinating literature: Essay]. Minsk: Literature and Art. (In Blr).
3. Marcinovich, A. (2001). “Z cjelym narodam gutarku vesci...”. *Polymja*. [“Have a conversation with the whole nation...”. *Flame*]. 1, 230–243. (In Blr).
4. Kazeka, J. (1963). *Pjac'dzjasjat chatyry darogi: autabijagrafii belaruskich pis'mennikau*. [Fifty-four roads: autobiographies of Belarusian writers]. Minsk : State Publ. (In Blr).
5. Shamjakin, I. (1993). Dze szezki tyja. *Polymja*. [Where the trails are. *Flame*]. 7, 8. (In Blr).
6. Shamjakin, I. (2003). *Nachnyja uspaminy*. *Polymja*. [Night memories. *Flame*]. 9. 10–50. (In Blr).